

ELŐSZÓ

Jaj azoknak, akik a gonoszt jónak mondják és a jót gonosznak;
akik a sötétséget világossággá s a világosságot sötétséggé teszik,
és teszik a keserút édessé, s az édeset keserűvé!
(Ésaiás 5,20)

A világ azt akarja, hogy becsapják, tehát csapjuk be.
(Régi latin mondás)

A beszéd a gondolatok eltitkolására való.
(Talleyrand–Périgord)

A nyelv álruhába öltözteti a gondolatot.
(Wittgenstein)

Az amerikai nyelvtudomány egyik megalapítója, EDWARD SAPIR olyan dinamóhoz hasonlította a nyelvet, amely képes árammal ellátni egy felvonót, de többnyire csak egy elektromos ajtócsengő működtetésére használják (SAPIR 1921: 13). Az alábbiakban én sem vállalkozom a „liftmozgatás” lehetőségének vizsgálatára, csupán a nyelvnek egy olyan ősi (feltehetően létezésének kezdete óta működő) funkciójára kívánom felhívni a figyelmet, amely máig őrzi jelentős szerepét különböző korok és kultúrák társadalmi életében, valamint az emberek magánéletének szférájában.

Általánosan ismert tény, hogy a nyelv gondolataink, értékítéleteink, érzelmeink, törekvéseink és a környezetünkhöz fűződő kapcsolataink kifejezésének elsőrendű közege. Ennek az egész életünket átfogó és átható nyelvi működésnek van egy nem elhanyagolható, úgyszólván f o n á k oldala, nevezetesen gondolataink, érzéseink, szándékaink különböző okok folytán vagy célok érdekében történő l e p l e z é s e . A nyelv használatának ezt az oldalát v e l a t í v funkciónak nevezhetjük (a latin *velare* 'leplez' ige alapján). Munkámban a nyelvi leplezés fontosabb eszközeit és módjait kívánom bemutatni az amúgy megvalósíthatatlan teljesség igénye nélkül. A külvilág és belső világunk bizonyos jelenségeinek verbális leplezése több oldalról – szociál- és individuálpaszichológiai, logikai, etikai, politikai szempontból – is értelmezhető, azonban vizsgálódásaim kizárólag a jelenség nyelvi megnyilvánulásaira korlátozódnak.

A könyv két részből áll. Az első rész olyan kérdéseket tárgyal, amelyek mintegy „felvezetnek” a leplező nyelvhasználatához. Ilyenek: a pragmatikai fordulat a nyelvtudományban; a nyelv mint hatalom és fegyver; tudatunk rétegződése; „bizonytalanságok” a tudat működésében; absztrakció és analógia; ellentétek dialektikus egysége a nyelvben; a nyelv meghatározatlan tárgyiassága; a nyelvhasználat funkciói.

A második rész a nyelvi álcázás és ámítás eszközeiről és módjairól szól. Utalok a törzsfjlődési előzményekre az állatvilágban, a „hamis beszéd” és a meggyőzés művészetének tárgyalására az ókori filozófiában és retorikában. További témák: a rejtőzködés társadalomlélektani gyökerei; a hazugság problematikája; tabuk, eufemizmusok és rokon jelenségek; leplezés a közlés alapegységének, a nyilatkozat (utterance) szintjén; az udvariasság mint pragmatikai modalitás; propagandanyelvek a XX. században; ORWELL és MARCUSE az autoritárius nyelvhasználatról; a reklám nyelve; közhelyek, viccek.

Nemrég egy, a legfrissebb nyelvészeti irányzatok iránt elkötelezett kollégám nekem szegezte a kérdést: „Te voltaképpen melyik elméletben dolgozol?” A kérdésnek nemcsak szokatlan formája hökkenített meg: felfogásom szerint ugyanis nem célszerű egy előre kiválasztott (lehetőleg „gazdaságos” és „elegáns”) elmülethez nyelvi anyagot keresni és a választott keretbe nem illeszthető tényeket „a szőnyeg alá söpörni”, hanem az empirikusan feltárt anyaghoz kell minél adekvátabb elméleti értelmezést találni vagy kidolgozni. Ma már egyre több nyelvész ismeri fel, hogy „a nyelv leírásában nem az elmélet a meghatározó, hanem elmélet és empiria egyensúlyára és összhangjára kell törekedni” (LADÁNYI–TOLCSVAI 2008: 23).

A XX. században a természettudományok felgyorsult fejlődése és a technika korszakalkotó új vívmányai rendkívüli módon megemelték a természettudományok, valamint a matematika és a logika tekintélyét. Ezt a folyamatot erősítette KUHN világszerte elterjedt tudománytörténeti felfogása is, amely szerint az egyes tudományok fejlődése nem az ismeretek egyenes vonalú és töretlen felhalmozódása útján megy végbe, hanem forradalmi változások, ún. paradigmaváltások sorában (KUHN 1984). A paradigmaelmélet és a természettudományok megnövekedett presztízse arra sarkallta a nyelvészek egy jelentős táborát, hogy a nyelvészetet a matematikától és a logi-

kától átvett eljárások, az axiomatikus-deduktív módszer minél szélesebb alkalmazásával a természettudományok „rangjára” emeljük (KERTÉSZ 2009: 394). Törekvésüket az a szándék is táplálta, hogy az egyetemeken, kutatóintézetekben, kiadói szerkesztőségekben, különféle pályázatok és támogatások elnyeréséhez növeljék saját esélyeiket. CHOMSKY-nak és követőinek kétségtelen érdeme, hogy felismerve a korszellem („climate of opinion”) igényét, eredeti módon alkalmazták egyes természettudományok módszertani mintáit. Mellettük szólt az is, hogy a század második felében először vált reális társadalmi-gyakorlati igényné a nyelvi közlés *par excellence* emberi tevékenységének kiegészülése az ember és a gép közötti nyelvi kommunikációval. Ugyanakkor „a számítógép mint szimulált ember” és „az ember mint számítógép” problémájának megjelenésével óhatatlanul és egyre erőteljesebben jelentkezik az igény annak tisztázására, hogy melyek a természetes emberi nyelv szerkezetének és működésének azon oldalai, amelyek ellenállnak a különböző formalizációs módszerekkel történő megközelítésnek. KERTÉSZ ANDRÁS és szerzőtársai idézik THILÓ-t, aki szerint „a nyelvészetben – a természettudományoktól eltérően – az elméleti és metodológiai újítások nem vonják szükségképpen maguk után a korábbi nézetek feladását, és az újgrammatikusok öröksége ma sem vesztett értékéből. Ezzel szemben például a ptolemaioszi világképhez való ragaszkodás a modern természettudományok nézőpontjából egyszerűen elképzelhetetlen lenne” (KERTÉSZ–RÁKOSI–BÓDOG 2006: 435).

Hosszú évek során magam is meggyőződtem, hogy a nyelvtudomány alapjában véve nem válságok, „forradalmak”, paradigmaváltások során fejlődik. Ami a nyelvészet történetében ugrásszerű változásnak tűnik, az végső soron magának a nyelvnek rendkívül összetett és sokrétű természetéből adódik, minthogy ennek a hallatlanul bonyolult objektumnak hol egyik, hol másik oldala kerül a kutatói figyelem középpontjába. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a nyelvtudomány fejlődésének van bizonyos dialektikus logikája, amit triádként foghatunk fel: a kezdeti, más tudományoknak (logika, pszichológia, retorika) alárendelt vazallus korszakát követi annak tagadása, a nyelvet „önmagában és önmagáért” vizsgáló autonóm periódus, s ezt korunkban egyre inkább felváltja a korábbi stádiumokat megőrizve-meghaladó integrációs szint, amely a nyelvi jelenségeket

más tudományágakkal szoros összefüggésben és kölcsönhatásban, egy emberközpontú univerzum keretében vizsgálja.

Egyétherthetünk ROBIN LAKOFF-fal, aki szerint alapvetően elhibázott és káros hatású törekvés a természettudományok formális módszereit [tegyük hozzá: kizárólagos érvennyel; P. M.] rákényszeríteni a nyelvtudományra (idézi KERTÉSZ 2010: 26). „... többé nem várhatjuk el, hogy a perspektívák egyetlen elméletté álljanak össze: b e k e l l é r n ü n k e l t é r ő , u g y a n a k k o r e g y a r á n t é r v é n y e s á l l á s p o n t o k k a l” (idézi KERTÉSZ 2010: 27; kiemelés: K. A.). Látni való, hogy az eltérő megközelítések érvényességét maga a nyelv igazolja az ember életének és tudatának bonyolult sokrétűsége alapján.

Szakirodalmi hivatkozásaim jegyzéke arról tanúskodik, hogy a nyelvi leplezés jelenségei az elmúlt huszonöt évszázadban – PARMENIDÉSZTŐL BOLINGERIG – hol csak csírázó, hol többé-kevésbé kiértelt gondolatok alakjában foglalkoztatták a tudományt. Úgy tűnik, hogy a nyelv működésére vonatkozó ismereteink mégiscsak kumulálódnak az idők során. Éppen ezért igyekeztem egyes nyelvi jelenségek bemutatását, illetve értelmezését korábbi időkből keltezhető nézetek perspektívájába helyezni. Ezt azért is tartottam szükségesnek, mert számos fiatal nyelvészünk hajlamos a nyelvtudomány kezdetét CHOMSKY vagy legalábbis SAUSSURE fellépésétől számítani. Nem hallgatnak GOETHÉRE, aki „a legbalgább tévedésnek” nevezte, amikor jőféjű fiatalok azt hiszik, hogy elvesztik eredetiségüket, ha elismerik azt az igazat, amit már mások felismertek. („Das törichste von allen Irrtümern ist, wenn junge gute Köpfe glauben, ihre Originalität zu verlieren, indem sie das Wahre anerkennen, was von andern schon anerkannt worden”; GOETHE 1922: 551.)

Az idézett irodalomban természetesen olyan kortárs hazai nyelvészek munkái is szerepelnek, amelyekből számos tanulságot és ösztönző gondolatot merítettem: e szerzőknek e helyütt őszinte köszönetemet fejezem ki. Hálás vagyok könyvem lektorainak, LADÁNYI MÁRIÁNAK és PETHŐ JÓZSEFNEK gondos munkájukért és észrevételeikért; munkám megmaradt hiányosságaiért természetesen csak én felelek. Szigorú értelemben nem szakmai, de nem kevésbé fontos támogatásban részesültem Zsuzsi lányomtól és Miki unokámtól a számítógéppel való viaskodásaimban, és mindenekelőtt feleségem-

---

től, Ilitől, aki – noha nem nyelvész – most is, ahogyan már fél évszázada, figyelemmel kísérte munkámat, türelmesen és empátiával állt mellettem mind a „furor laboriosus”, mind az elbizonytalanodás és csüggedés óráiban. Köszönöm!